

**Н.А. Барысенка (N.A. Barysenka),**  
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,  
Мазырскі дзяржаўны педагагічны  
ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна,  
**А.С. Жураўская (A.S. Zhurayskaya),**  
магістрант, Мазырскі дзяржаўны педагагічны  
ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна,  
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь

## **ФАРМІРАВАННЕ МАЎЛЕНЧА-КАМУНІКАТЫЎНЫХ УМЕННЯЎ МАЛОДШЫХ ШКОЛЬНІКАЎ У ПАЗАКЛАСНАЙ ПРАЦЫ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ**

*Анатацыя. У артыкуле мяркуецца вызначыць некаторыя эфектыўныя спосабы фарміравання маўленча-камунікатыўных уменняў вучняў у пазакласнай працы па беларускай мове; выявіць магчымасці выкарыстання сістэмы прадуктыўных практыкаванняў; актыўных метадаў і прыёмаў навучання ў гэтай дзейнасці.*

*Ключавыя словы: мова, маўленне, камунікатыўная кампетэнцыя, маўленча-камунікатыўныя ўменні, пазакласная праца.*

## **FORMATION OF SPEECH AND COMMUNICATION SKILLS OF YOUNGER STUDENTS IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN THE BELARUSIAN LANGUAGE**

*Abstract. The article is supposed to identify some effective ways of forming students' speech and communication skills in extracurricular work in the Russian language; to identify the possibilities of using a system of productive exercises; active teaching methods and techniques in this activity.*

*Keywords: language, speech, communicative competence, communicative skills, extracurricular activities.*

Адзін з галоўных напрамкаў работы настаўніка пачатковых класаў – фарміраванне маўленча-камунікатыўных уменняў навучэнцаў, паколькі малодшыя школьнікі ўзрост найбольш спрыяльны для арганізацыі такой працы. Ад узроўню развіцця маўлення і мыслення шмат у чым залежыць эфектыўнасць далейшага навучання і выхавання. Пад маўленча-камунікатыўнымі ўменнямі разумеюцца валоданне складанымі камунікатыўнымі навыкамі і ўменнямі, веданне культурных норм і абмежаванняў у зносінах, веданне звычаяў, традыцый, этыкету ў сферы зносін, захаванне прыстойнасцяў, выхаванасць, арыентацыя ў камунікатыўных сродках.

Сучасныя праграмы па беларускай мове і літаратуры (літаратурным чытанні) прадугледжваюць фарміраванне камунікатыўнай асобы. На ўроках і ў пазакласнай працы адбываецца развіццё маўленчых здольнасцей вучняў. Аднак задача настаўніка – гэта не толькі даць веды па пэўнай тэме, навучыць школьніка ствараць пісьмовыя ці вусныя тэксты, але і фарміраваць уменні якасна ўспрымаць і апрацоўваць інфармацыю, будаваць выказванне ў залежнасці ад мэты і ўмоў зносін. У сувязі з гэтым, мэтазгодна практыкаваць розныя вучэбныя сітуацыі з пэўнымі маўленча-камунікатыўнымі задачамі, якія адлюстроўваюць працэс суразмоўніцтва. Мэтанакіраваная, педагагічна арганізаваная работа па развіцці мовы і маўлення павінна праходзіць праз увесь працэс навучання мове.

У артыкуле мяркуецца вызначыць некаторыя эфектыўныя спосабы фарміравання маўленча-камунікатыўных уменняў вучняў у пазакласнай працы па беларускай мове; выявіць магчымасці выкарыстання сістэмы прадуктыўных практыкаванняў; актыўных

метадаў і прыёмаў навучання. Пытанне фарміравання маўленча-камунікатыўных уменняў малодшых школьнікаў патрабуе, перш за ўсё, вызначэння сутнасці камунікатыўнай кампетэнцыі як аднаго з асноўных кампанентаў сістэмы пачатковага навучання і яе частак.

Камунікатыўная кампетэнцыя – гэта сістэма моўных, маўленчых і маўленча-камунікатыўных ведаў і ўменняў, якая забяспечвае свабоднае маўленне. Адпаведна ў структуры камунікатыўнай кампетэнцыі вызначаюцца арганічна ўзаемазвязаныя і ўзаемаабумоўленыя кампаненты: моўны, маўленчы і маўленча-камунікатыўны.

Моўны кампанент складаюць ведаў, уменні і навыкі, неабходныя для забеспячэння зместу камунікацыі, на ўсіх узроўнях беларускай мовы як сістэмы. На іх аснове адбываецца адэкватны выбар, спалучэнне і ўжыванне ў маўленні лексічных і граматычных адзінак у адпаведнасці з сітуацыяй камунікацыі.

Маўленчы кампанент – гэта маўленчыя ведаў, уменні ў рэцэптыўных і прадуктыўных відах маўленчай дзейнасці; камунікатыўныя якасці маўлення. Дзякуючы ім адбываецца якасная праца з гатовым маўленчым узорам (тэкстам).

Маўленча-камунікатыўны кампанент складаюць ведаў, уменні і навыкі, якія вылучаюць камунікатыўную кампетэнцыю сярод іншых кампетэнцый, таму ён патрабуе спецыяльнага разгляду. Пры вызначэнні яго зместу трэба мець на ўвазе наступнае: па-першае, для дасягнення мэты суразмоўніцтва важна разумець сітуацыю маўлення, правільна арыентавацца ў ёй, падбіраць моўныя сродкі і афармляць выказванне згодна з камунікатыўным намерам і мэтай маўлення; па-другое, каб маўленчыя зносіны былі эфектыўнымі, неабходна ведаць нормы маўлення і валодаць пэўнымі правіламі маўленчых паводзін, як таго патрабуе сітуацыя [1, с. 35].

З гэтага вынікае, што маўленча-камунікатыўны кампанент уключае спецыяльныя маўленча-камунікатыўныя ведаў і ўменні, якія абумоўлены сацыяльнымі нормамі паводзін і вызначаюцца матывацыйна-мэтавым і сітуацыйным фактарамі (сферай, мэтай, адрасатам) суразмоўніцтва. Камунікатыўная кампетэнцыя вучняў будзе залежаць ад узроўню сфарміраванасці ўменняў выбіраць камунікатыўна значымыя моўныя адзінкі і аперыраваць імі ў адпаведнасці з задачамі маўлення, валодання нормамі і правіламі маўленчых паводзін з улікам этычнага аспекту канкрэтнай камунікатыўнай сітуацыі.

Адным з галоўных пытанняў арганізацыі пазакласнай працы па беларускай мове з'яўляецца вызначэнне яе зместу. У адпаведнасці з прынцыпам злучэння пазакласнай працы з урокам беларускай мовы, яна суадносіцца са зместам моўнага і маўленчага матэрыялу, які разглядаецца ў адпаведнасці з праграмным матэрыялам. У той жа час у пазакласнай дзейнасці можна вывучаць такія пытанні, якія не маюць непасрэднага дачынення да праграмы па беларускай мове, але якія цікавыя навучэнцам і садзейнічаюць павелічэнню іх моўнага кругагляду [8]. Таму можна меркаваць, што змест пазакласнай працы па беларускай мове складаюць дзве групы пытанняў:

– пытанні, звязаныя з праграмным матэрыялам, накіраваныя на паглыбленне ведаў школьнікаў па беларускай мове і нафарміраванне практычных навыкаў;

– пытанні, не звязаныя з вучэбным матэрыялам, не прадугледжаныя праграмай, якія ўяўляюць дадатковы матэрыял па розных раздзелах беларускай мовы і спрыяюць пашырэнню агульнага кругагляду вучняў.

Першая група пытанняў ахоплівае ўсе раздзелы школьнага курса беларускай мовы. Тэматыка іх, у асноўным, адпавядае тэмам, якія вывучаюцца на ўроках, але з мэтай абуджэння ў вучняў цікавасці да іх фармулююцца пытанні некалькі інакш, напрыклад: «Колькі слоў у беларускай мове?» (гутарка аб слоўніковым багацці беларускай мовы, якую можна праводзіць у III або ў IV класе), «У свеце слоў», «У музеі

слоў» (гутаркі аб паходжанні слоў), «Як нараджаюцца новыя словы?», «Скарб слоў» (гутаркі аб слоўніках), «Як мы вымаўляем гукі?» (гутарка аб артыкуляцыі гукаў у беларускай мове), «Пульт слова» (гутарка пра слоўны націск) і іншыя. Гутаркі суправаджаюцца выкананнем практыкаванняў і заданняў, якія садзейнічаюць практычнаму авалоданню беларускай мовай [7, с. 31–38].

Другая група пытанняў адрозніваецца ад першай сваёй навізнай і інфарматыўнасцю. Сюды ўваходзяць такія звесткі, з якімі школьнікі на ўроках не сустракаюцца. Вучні малодшых класаў з цікавасцю знаёмяцца з тэмамі: «Як людзі навучыліся гаварыць?», «Чаму людзі гавораць на розных мовах?», «Беларуская мова на зямным шары», «Як людзі навучыліся пісаць?», «Мова і народы», «Ці гавораць жывёлы?» і іншыя [2; 3].

Настаўніку важна ведаць, што ў падборы і перадачы гэтага шматстайнага матэрыялу неабходна захоўваць пачуццё меры. Кожная наступная інфармацыя будзе крокам наперад у разуменні зместу вивучаемага пытання. Напрыклад, размовы з цыклаў «У свеце слоў», «У музеі слоў», «Чаму мы так гаворым?», «Ці правільна мы гаворым?» могуць праводзіцца ва ўсіх класах і больш за адзін раз у кожным класе, але змест гэтых заняткаў кожны раз павінен быць новым [7]. Пры выбары матэрыялу для пазакласнай працы настаўнік зыходзіць з агульных мэт і задач выкладання беларускай мовы, указаных у вучэбнай праграме, з мэт і задач пазакласнай дзейнасці, улічвае спецыфіку беларускай мовы як прадмета, стаўленне да сваіх вучняў, іх запытаў, а таксама накіраванасць моўных інтарэсаў, улічвае ўмовы работы школы і асаблівасці класа [9].

Адным з асноўных напрамкаў літаратурнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь з'яўляецца стварэнне гуманістычнай сістэмы навучання і выхавання з асобна арыентаваным падыходам. Пазакласная праца істотна дапаўняе ўрокі беларускай мовы, замацоўвае і пашырае тэмы ведаў, якія атрыманы на ўроках. Каб сістэматызаваць і канцэнтраваць працу ў патрэбных кірунках, неабходна на пачатку навучальнага года стварыць творчую групу з зацікаўленых беларускай мовай вучняў; распрацаваць канкрэтныя задачы дзейнасці, тэматычнымі кірункамі якой з'яўляюцца: паглыбленне ведаў па беларускай мове; выпрацоўка камунікатыўных уменняў і навыкаў; развіццё пошукавай і даследчай работы вучняў. Для развіцця інфармацыйна-пошукавых і арганізатарскіх здольнасцей прадугледжваюцца асобныя кірункі. Абапіраючыся на ўменні і навыкі, набытыя на ўроках, у пазакласнай працы, плануецца іх значнае пашырэнне і ўдасканаленне. Вучні скіроўваюцца да ажыццяўлення бібліяграфічнага пошуку, працы са слоўнікамі, даведнікамі, іншымі крыніцамі інфармацыі; складання рознага роду табліц, наглядных дапаможнікаў, ілюстравання, распрацоўкі і афармлення газет, вітрын, выстаў, куткоў; падрыхтоўкі мерапрыемстваў для школы, выступленняў перад бацькамі; інсцэніравання літаратурных твораў, паказу моўных сітуацыйных эцюдаў. Але поспеху ад пазакласнай працы можна чакаць толькі тады, калі праводзіцца яна будзе з захаваннем агульнапрынятых умоў і патрабаванняў.

У першую чаргу трэба ўлічваць, што пазакласная праца праводзіцца для таго, каб замацаваць і паглыбіць той аб'ём ведаў, які вызначаны праграмай, а таксама дапоўніць цікавым, змястоўным матэрыялам, што пашырыць уяўленне пра сумежныя віды мастацтва, гісторыю і культуру. Другая ўмова – гэта старанна прадуманае спалучэнне, лагічная звязанасць пазакласных заняткаў з паўрочнай працай. Чакаць плёну можна тады, калі будзе забяспечана арганічная, а не штучная сувязь. Выключэннем могуць быць пазакласныя мерапрыемствы, прымеркаваныя да юбілеяў і знамянальных дат [4, с.115; 5; 6].

Планаванне пазакласнай працы ажыццяўляецца на аснове праграм, календара знамянальных дат і падзей, агульнага школьнага плана. Прыкладам такога віду працы можа быць пазакласнае мерапрыемства “Падарожжа па Беларусі”, ў ходзе якога навучэнцы будуць актыўна развіваць свае камунікатыўныя ўменні для развіцця памяці, умення выказваць свае думкі, развіцця звязнагамаўлення, а таксама развіцця камунікатыўных зносін паміж самімі навучэнцамі. Падчас мерапрыемства навучэнцы папоўняць і актывізуюць свой слоўніковы запас. Змест сцэнарыя павінен быць падрыхтаваны з улікам неабходнасці выхавання грамадзянскасці, патрыятызму, прывіцця павагі да гістарычнага мінулага свайго роднага краю.

Шырокая вучнёўская ініцыятыва павінна падтрымлівацца і праяўляцца ва ўсім: у планаванні, у арганізацыйных асновах, у змесце і формах дзейнасці. Нават калі вучнёўскія прапановы будуць слабейшыя за тое, што мае ў творчым арсенале настаўнік, нельга аўтарытарна адкідаць іх, а неабходна паспрабаваць дапамагчы ўдасканаліць або падвесці да сваёй задумкі так, каб яна стала знаходкай саміх вучняў, пастаянна заахвочваючы самастойнасць і творчы пошук выхаванцаў, пакідаючы прастор для выдумкі і імправізацыі, дыпламатычна скіроўваючы ў патрэбнае рэчышча.

Усё, што праводзіцца ў рамках пазакласнай працы, павінна быць добра арганізавана. Залішне строгі рэжым, калі ўся дзейнасць вучняў распісана па хвілінах, педагагічна рэгламентавана, калі ўсё загадзя і шматразова адрэцэпіравана, часам ператварае жывую справу ў фармальнасць. Справа перастае быць цікавай і ператвараецца ў нудны абавязак, звужаецца першапачаткова створанае прасторавае поле творчай самарэалізацыі.

Такім чынам, праблема фарміравання маўлення-камунікатыўных уменняў у малодшых школьнікаў вельмі актуальная. Для дзяцей гэтага ўзросту характэрны ўменне слухаць, выкладаць свае думкі і паводзіць сябе ў канфліктнай сітуацыі. Актыўнае фарміраванне названых уменняў дапаможа атрымаць поспех у навучанні і апынецца добрай асновай для актывізацыі навыкаў зносін з аднагодкамі. Пазакласная дзейнасць у гэтым накірунку з’яўляецца найбольш эфектыўным сродкам, таму што развівае камунікатыўныя ўменні вучняў, разумовыя здольнасці, здольнасці, схільнасці дзяцей, пашырае іх круггляд, выходзіць з іх высокія маральныя якасці, развівае міжасобасныя, калектыўныя зносіны.

#### **Спіс выкарыстаных крыніц**

1. Валочка, Г.М. Тэарэтыка-метадычныя асновы развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы: 5–10 кл. / Г. М. Валочка. – Мінск : НПА, 2005. – 204 с.
2. Григорьева, М.В. Развитие коммуникативных умений / М. В. Григорьева // Начальная школа. – 2011. – № 10. – С. 37.
3. Дереклеева, Н. И. Развитие коммуникативной культуры учащихся на уроках и во внеклассной работе. / Н.И. Дереклеева. – М. : Просвещение, 2011. – 145 с.
4. Ладыженская, Т.А. Методика развития речи / Т.А. Ладыженская. – М. : Просвещение, 2001. – 298 с.
5. Мартынкевіч, С.В. Актывізацыя маўлення на ўроку беларускай мовы / С. В. Мартынкевіч // Беларуская мова і літаратура, 2003. – № 5. – С. 41–55.
6. Мартынкевіч, С.В. Базавыя кампаненты метадыкі развіцця камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы / С. В. Мартынкевіч // Роднае слова. – 2009. – № 9. – С. 61–65.
7. Мартынкевіч, С. В. Развіццё камунікатыўнай культуры школьнікаў на ўроках беларускай мовы / С.В. Мартынкевіч // Беларуская мова і літаратура. – 2007. – № 10. – С. 31–38.
8. Руцкая, А. В. Пазакласная праца па беларускай літаратуры / А. В. Руцкая // Беларуская мова і літаратура. – 2006. – №11. – С. 38–41.
9. Яленскі, М.Г. Выкладанне беларускай мовы ў школе. Пад рэд. М.Г. Яленскага / М.Г. Яленскі. – Мінск : Народная асвета, 1994. – 258 с.